

๒. ความเป็นมาของกฎและเสนาสนะในพุทธศาสนา

๒.๑ ความเป็นมาของกฎและเสนาสนะในพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล

ในพระไตรปิฎกมีความบางตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสถึงประวัติของพระองค์เอง โดยทรงเล่าถึงการปรารถนาความเพียรต่างๆ ซึ่งในส่วนของทางเลือกเสนาสนะสถานที่เพื่อความเพียร จนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดนี้ได้ทรงตรัสไว้มีความว่า

“ราชกุมาร เรา่นั้น เมื่อหลีกไปจากสำนักอุททกกรมบุตรแล้ว แสงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุลคณหาแต่สิ่งที่ประเสริฐ อันไม่มีอื่นยิ่งกว่า เทียวจาริกไปตามลำดับหลายตำบลในนครรัฐ จนบรรลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทักแรมอยู่ ณ ตำบลนั้น ณ ที่นั้นเราได้พบพื้นรมณีสถาน มีชฎีป่าเยือกเย็น แม่น้ำไหลโตเย็นจิตสนิท มีท่อน้ำราบเรียบ เป็นอันดีน่าเพลินใจ มีบ้านสำหรับโคจรตั้งอยู่โดยรอบ, ราชกุมารเราได้เห็นแล้วเกิดความรู้สึกว่า ภูมิภาคนี้ที่น่ารื่นรมย์จริง ชฎีป่าเยือกเย็น แม่น้ำไหลโตเย็นจิตสนิทมีท่อน้ำราบเรียบเป็นอันดีน่าเพลินใจ ทั้งที่โคจรก็ตั้งอยู่โดยรอบ ที่นี้สมควรที่จะตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้ต้องการด้วยความเพียรดังนี้ ราชกุมารเรานิ่งทักอยู่ ณ ตำบลนั้นเอง ด้วยคิดว่า ที่นี้สมควรแล้วเพื่อการตั้งความเพียร ดังนี้”^๑

ต่อมา ภายหลังจากตรัสรู้แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกเผยแผ่พระธรรมวินัย และมีผู้เลื่อมใสศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ในระยะเริ่มแรกนั้นวัดอันเป็นที่พักอาศัยในพุทธศาสนายังไม่มี ภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาคงอาศัยอยู่ตามโคนไม้ ที่แจ้ง ลอมฟาง และป่าชฎี เป็นต้น เพื่อนำเพ็ญเพียรตราบจนกระทั่งบรรลุภูมิธรรมแล้วจึงได้จาริกไปเพื่อเผยแผ่หลักธรรมในพุทธศาสนาให้กว้างขวางออกไปตามสถานที่ต่างๆ เพื่อเป็นการยังประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มากตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย...”^๒

ในกาลต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงเมืองราชคฤห์และได้ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารจนเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจึงดำริเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์เพื่อแสดงธรรมโปรดคณะบุคคลและประชาชนต่างๆจึงได้ถวายเวฬุวันเป็นอารามที่พักอาศัยแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

^๑ พุทธกาล ภิกษุ, พุทธประวัติจากพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๗) หน้า ๓๖ อ้างในมาลี โพธิธราภุมารสูตร ม.ม.๑๓/๔๔๔/๔๗๑ และสคาเรวสูตร พราหมณวรรค ม.ม.ปาสทาสีสูตร, มหาสังกจตุตถ

^๒ วิ.มท. ๔/๓๒/๗๒

“พระผู้มีพระภาคพึงประทับอยู่ ณ ที่ไหนดีหนอ ซึ่งจะเป็นสถานที่ไม่ไกล ไม่ใกล้จากบ้าน
นักสะดวกด้วยการคมนาคม ควรที่ประชาชนผู้ต้องประสงค์จะเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พสกพล่าน
กลางคืนเงียบสงัด เสียงไม้กึกก้อง ปราศจากลม แต่ชนผู้เดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้
ต้องการที่สงบและควรเป็นที่หลีกเลี่ยงอยู่ตามสมณวิสัย”

การถวายอารามของพระเจ้าพิมพิสารในครั้งนั้น ยังมีได้มีการปลูกสร้างวิหาร และถาวร
วัตถุใดๆ เพื่อเป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ ตราบจนกระทั่งเช้าวันหนึ่ง ขณะที่ราชคฤหบดีเดินทาง
มายังอารามเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้พบเห็นว่าภิกษุทั้งหลายนั้นพักอยู่ตามโคนไม้ ที่แจ้ง
และลอมฟาง เป็นต้น มีอิริยาบถที่สงบเสงี่ยมน่าเลื่อมใส จึงคิดจะปลูกสร้างวิหารถวายแด่ภิกษุ
สงฆ์เหล่านั้น โดยได้ขอให้ภิกษุสงฆ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ซึ่งพระผู้มีพระภาค
เจ้าได้ทรงมีพุทธาอนุญาติวิหาร ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงธรรมิกลดาในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้นแล้ว รับสั่งกับ
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาติเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร๑ เรือนมุงแถบ
เดียว๑ เรือนชั้น๑ เรือนโถ้น๑ ถ้ำ๑”

จากนั้น เมื่อราชคฤหบดีได้สร้างวิหาร ครั้นเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ได้ทูลเชิญพระผู้มีพระภาค
เจ้าและพระภิกษุสงฆ์มารับถวายภัตอาหารและถวายวิหาร ซึ่งในครั้งนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
รับการถวายวิหารของราชคฤหบดี มีความว่า

“ดูก่อนคนบดี ถ้าเช่นนั้นเธอจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์จตุรทิศทั้งที่มาแล้วและยังไม่
มาราชคฤหบดีทูลรับพุทธดำรัสแล้วได้ถวายวิหารนั้นแก่สงฆ์จตุรทิศทั้งที่มาแล้วและยังไม่มา”

และในการอนุโมทนาวิหารทานของราชคฤหบดีนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงถึงจุด
ประสงค์ของการสร้างวิหารหรือเสนาสนะต่างๆ ภายในวัดนั้น มิใช่เพื่อการเป็นอยู่อันสุขสบาย
เหมือนชาวบ้านทั่วไป แต่เพื่อเกื้อกูลประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรมของภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย และ
ป้องกันอันตรายอุปสรรคต่างๆ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า

“วิหารย่อมป้องกันหนาว ร้อน และเนื้อร้าย นอกนั้นยังป้องกันงู และยุง ฝนในสิริฤดูแลสง
จากนั้น วิหารยังป้องกันลมและแดดอันร้อนกล้าที่เกิดขึ้นได้ การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเลี่ยง
อยู่เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพิจารณา และเพื่อเห็นแจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญว่าเป็น
ทานอันเลิศ เพราะเหตุนี้แล คนผู้ฉลาด เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตนพึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ให้แก่

* วิ.มหา. ๔/๖๓/๑๑๗
* วิ.จุล. ๗/๑๙๔-๒๐๐/๑๐๖
* วิ.จุล. ๗/๒๐๒/๑๐๗

ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายผู้พหูสูตรอยู่ในบริเวณนี้เกิด อนึ่ง พึงมีใจเลื่อมใสถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันเหมาะสมแก่พวกเธอในพวกเธอผู้ชื่อตรง เพราะพวกเธอย่อมแสดงธรรม อันเป็นเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์เขา เขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพานในโลกนี้^๖

หลังจากนั้นก็ยังมีอารามในพุทธศาสนาเกิดขึ้นอีกหลายแห่ง ซึ่งเกิดจากบุคคลต่างๆ ที่ได้ฟังธรรม และเกิดความเลื่อมใสศรัทธา เช่น เขตวนาราม ถวายโดยอนาถบดินทิกเศรษฐี วัดชีวกัมพวันหรือวัดป่ามะม่วง ถวายโดยหมอชิวโกมารภักซ์ วัดโมลิตาราม ถวายโดยโฆสกเศรษฐี วัดบุปผาราม ถวายโดยนางวิสาขามหาอุบาสิกา วัดนิโครธาราม ถวายโดยศากยวงศ์ และวัดอัมพปารลิววัน ถวายโดยนางอัมพาปาลี เป็นต้น^๗

ซึ่งอารามต่างๆ เหล่านี้ ก็มักจะประกอบด้วยวิหาร อันเป็นที่พักอาศัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์อยู่ด้วย โดยมีลักษณะเป็นบรรณศาลา กุฎาคาร หรือวิหาร เป็นต้น

นอกจากนี้ ก็ยังมีภิกษุสงฆ์อีกจำนวนไม่น้อยที่อาศัยอยู่ในอารามที่มีลักษณะเป็นป่าเขา และถ้าที่ไม่ได้มีสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า

“ดูก่อน ภัททาลิ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ให้สักขาในศาสนาของพระศาสดา เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า ถ้ากระไรเราพึงเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ขอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง บางทีเราพึงทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ ความรู้ ความเห็นของพระอริยะผู้สามารถยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ดังนี้ เธอพึงเสพเสนาสนะอันสงัด.... เมื่อเธอหลีกออกอยู่ด้วยประการฉะนี้ แม้พระศาสดาก็ไม่ทรงติเตียน แม้เพื่อนสหพรหมจรรย์ ผู้รู้ทั้งหลายใคร่ครวญแล้วไม่ติเตียน แม้เทวดาก็ไม่ติเตียน แม้ตนเองก็ติเตียนไม่ได้ เธอแม้อันพระศาสดาไม่ติเตียน.... ย่อมทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษ คือ ความรู้ ความเห็น ของพระอริยะผู้สามารถยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์”

ต่อมา ปรากฏว่าภิกษุเที่ยวจาริกไปในฤดูฝน ทำให้ดินซาดิ และสัตว์เล็กๆ ตายไป บางท่านเที่ยวไปทุกฤดู ชาวบ้านตำหนิการกระทำของภิกษุในเรื่องดังกล่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุสงฆ์ต้องอยู่จำพรรษาในช่วงฤดูฝนตลอด ๓ เดือน โดยไม่อยู่โพรงไม้ ค้ำคบไม้ที่แจ้งหรือเสนาสนะที่ไม่มีสิ่งมุงบัง^๘ ตั้งแต่นั้นมา กุฎีและเสนาสนะที่เป็นสิ่งปลูกสร้างมีลักษณะมุงบัง จึงมีบทบาทมากยิ่งขึ้นโดยลำดับนั้น อีกทั้งอารามต่างๆ ก็คงจะมีมากขึ้นด้วยเช่นกัน

^๖ วิ.๑๑. ๘/๒๐๓/๑๐๘

^๗ พระมหาสมณราช เจริญกิจ, “วัดในพระพุทธศาสนาที่ถึงประสงค์” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิถียุคแรก คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒

^๘ ม.น. ๑๓/๑๖๖-๑๖๗/๑๔๖

^๙ พระราชธรรมนิเทศ (ระบบ ฐิตญาโณ), พระวินัยปิฎกย่อ เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕๖

๒.๒ กฎีและเสนาสนะในพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธกาล

กฎีและเสนาสนะอันเป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ในประเทศอินเดียภายหลังพุทธกาลที่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ให้พอทำการศึกษานี้ อาจจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ พวกหนึ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างที่เรียกว่า วิหาร เรือนชั้น เรือนโล้น เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นอาคารก่ออิฐ ส่วนอีกพวกหนึ่ง คือ ที่พักอาศัยที่มีลักษณะกลมกลืนกับธรรมชาติหรือเป็นสถานที่ตามธรรมชาติที่ถูกดัดแปลงให้เป็นที่พักอาศัย เช่น ถ้ำต่างๆ

ในส่วนที่เป็นสิ่งปลูกสร้างมีวิหาร เรือนชั้น และเรือนโล้น เป็นต้นนี้หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้มีผู้ศรัทธาถวายอารามและสร้างวิหารอยู่เสมอมา พระภิกษุสงฆ์บางกลุ่มได้จำพรรษาเป็นการถาวร มิได้จาริกไปเผยแผ่พระศาสนาตั้งแต่ก่อน ประกอบกับอารามบางแห่งได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์จนมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในลักษณะที่เป็นศูนย์กลางของการศึกษาและเผยแพร่พระธรรมคำสอน ตลอดจนถึงศาสตร์แขนงต่างๆ เช่น ดาราศาสตร์ การแพทย์ และกฎหมาย เป็นต้น^{๑๑}

พระอารามบางแห่งที่ได้มีการรวมกันเข้าเป็นมหาวิทยาลัยและเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาหรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนานี้มีหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา (ก่อตั้งประมาณช่วงพ.ศ.๖๑๓-๗๑๓ ถึง พ.ศ.๑๗๐๐) ตั้งอยู่ที่เมืองนาลันทา เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานส่วนอีกมหาวิทยาลัยหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองคู่กันกับมหาวิทยาลัยนาลันทานี้ คือ มหาวิทยาลัยवलภี (พ.ศ.๑๐๑๓-๑๓๕๐) ตั้งอยู่ที่เมืองवलภี เป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน หรือเถรวาท^{๑๒} นอกจากนี้ ในสมัยหลังๆ ยังได้มีการสร้างมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยวิกิรมศิลา โอทันตปุรี ชัคททละหรือวเรนทรีและโตมปุระ เป็นต้น^{๑๓}

การวางผังพระอารามในประเทศอินเดียในสมัยหลังพุทธกาลนั้น จากการศึกษาพบว่า ได้มีพัฒนาการของการวางผัง เพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาราม โดยเขตพุทธาวาสในครั้งนั้นเป็นเขตที่ห้ามบุคคลทั่วไปที่มีใ้พระสงฆ์เข้าไปโดยไม่จำเป็นเพราะถือว่าเป็นเขตสำหรับพระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติสังฆกรรมเท่านั้น^{๑๔} ส่วนสังฆารามอันเป็นที่ตั้ง

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๖๖ วิภังค จาติกวรม, (กรุงเทพฯ : มุคินิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓), หน้า ๕๕

^{๑๒} เมืองเดียวกัน, หน้า ๕๓

^{๑๓} เมืองเดียวกัน, หน้า ๕๕

^{๑๔} ฌันตวิฑูร, “ความเป็นมาของพุทธสถาน”, วิวัฒนาการพุทธศาสนาไทย, (กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑

ของปฏิพระสงฆ์ที่จำพรรษาพบว่า สำหรับพระอารามโดยทั่วไปจะตั้งอยู่เป็นเอกเทศใกล้กับบริเวณเขตพุทธาวาสส่วนบางวัดที่เป็นมหาวิหารเขตสังฆารามก็อาจจะตั้งอยู่น่างออกมาจากเขตพุทธาวาสหรือจะเชื่อมต่อกับเขตพุทธาวาส โดยทั้งหมดจะอยู่ในขอบเขตกำแพงแก้วเดียวกัน^{๑๕}

สำหรับปฏิที่พิกนั้นวัดที่มีขนาดใหญ่มาก และเป็นมหาวิหารบางวัดก็อาจจะมีห้องขนาดใหญ่ที่มีความจุได้มากกว่า ๓๐ รูป^{๑๖} โดยลักษณะของห้องที่พิกนี้อาจเป็นเพียงคูหาเล็กๆ มีเตียงหินและช่องสำหรับเก็บคัมภีร์หรือบริวารที่หัวเตียงเรียงรายกันอยู่ สำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่ร่วมกัน ส่วนห้องพิกสำหรับพระเถระผู้ใหญ่ ที่พิกรูปเดียวกันก็มักจะมีขนาดเล็ก ประมาณ ๒.๑๐x๒.๗๐ เมตร^{๑๖}

ส่วนที่พิกอาศัยที่มีลักษณะเป็นถ้ำนั้นที่สำคัญก็มีหลายแห่ง เช่น หมู่ถ้ำอชันตา(AJANTA CAVES) เป็นถ้ำยุคแรกเก่าแก่มากมีอายุอยู่ในช่วงราว พ.ศ.๓๕๐-๑๒๐๐ โดยมีจำนวนถึง ๓๐ ถ้ำ แบ่งเป็นถ้ำของฝ่ายหินยานหรือเถรวาท ๖ ถ้ำ ซึ่งสร้างขึ้นราว พ.ศ.๓๕๐-๕๐๐ หรือ ๕๕๐ บางถ้ำก็มีหลักฐานว่าเป็นแบบผสม คือ เป็นของฝ่ายหินยานแต่เดิมแล้วถูกตัดแปลงแต่งเติมให้เป็นของฝ่ายมหายานในภายหลัง ส่วนที่เหลืออีก ๒๔ ถ้ำ เป็นถ้ำของฝ่ายมหายาน ซึ่งทำขึ้นภายหลังราว พ.ศ.๑๐๐๐-๑๒๐๐^{๑๗}

นอกจากนี้ วัดพุทธศาสนาที่มีลักษณะเป็นถ้ำและมีความสำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ หมู่ถ้ำเอลโลรา (ELLORA CAVES) มีอายุอยู่ในช่วงราว พ.ศ.๑๑๐๐-๑๔๐๐ โดยมีจำนวนทั้งหมด ๓๔ ถ้ำ แบ่งเป็นถ้ำของศาสนาพุทธ ๑๒ ถ้ำ อยู่ทางด้านทิศใต้ ถัดมาเป็นถ้ำของศาสนาฮินดู ๑๗ ถ้ำ และถ้ำทางตอนเหนืออีก ๕ ถ้ำเป็นของศาสนาเชน หมู่ถ้ำในส่วนของศาสนาพุทธที่เอลโลรานี้ล้วนแล้วแต่เป็นถ้ำฝ่ายมหายานทั้งสิ้น^{๑๘}

ถ้ำเหล่านี้ ทั้งที่หมู่ถ้ำอชันตา และหมู่ถ้ำเอลโลรา ภายในมีการจัดแบ่งพื้นที่สำหรับประกอบศาสนกิจและบริเวณที่พักอาศัยไว้อย่างเป็นระเบียบแบบแผน กล่าวคือ พื้นที่ตรงกลาง ซึ่งเป็นตำแหน่งประธานภายใน เป็นที่ตั้งองค์stup กับจะมีเนื้อที่ว่างรอบๆ เป็นลานสำหรับทำประทักษิณ บริเวณด้านหน้าของstupเป็นลานที่ว่างสำหรับภิกษุปฏิบัติสมณกิจต่างๆ ส่วนด้านหลังและด้านข้างมีการขุดเข้าไปภายในลักษณะเป็นคูหาเล็กๆ เรียงชิดติดกันใช้เป็นบริเวณที่พักจำวัดของภิกษุสงฆ์^{๑๙}

^{๑๕} ฌัญญวาท จันทวิธ, *วัดและพุทธศาสนสถานไทย*, หน้า ๑๑

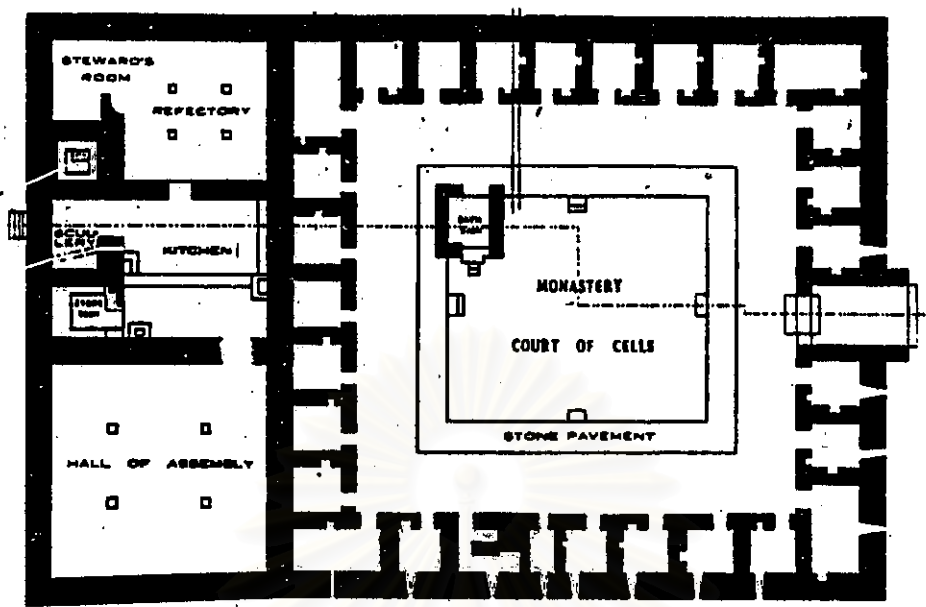
^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑

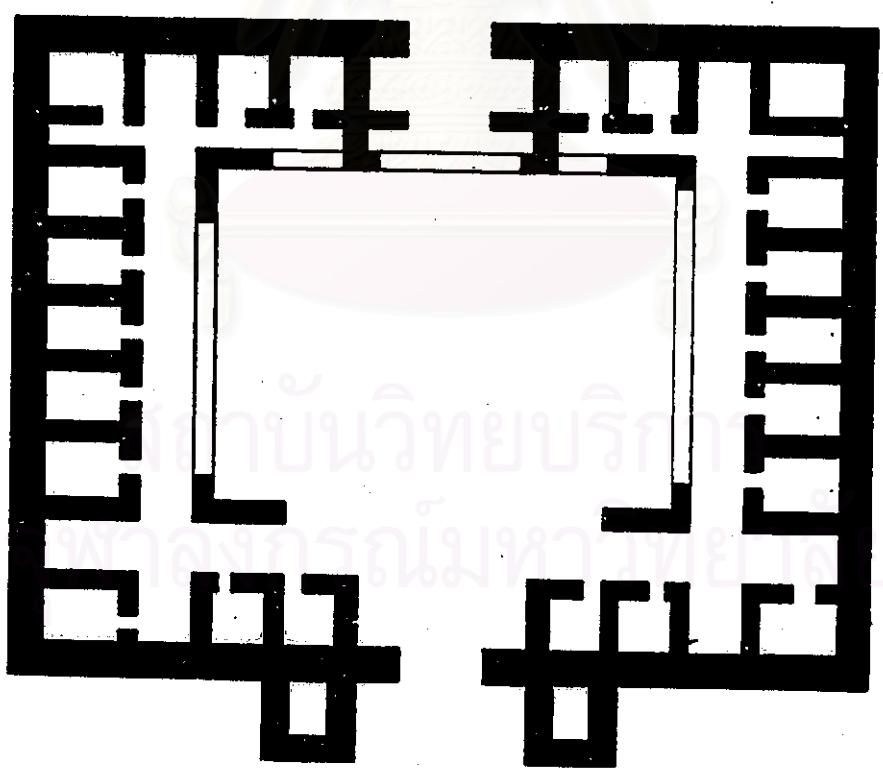
^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วาริภมฺยุ จาริกธรรม*, หน้า ๓๑๙

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๘

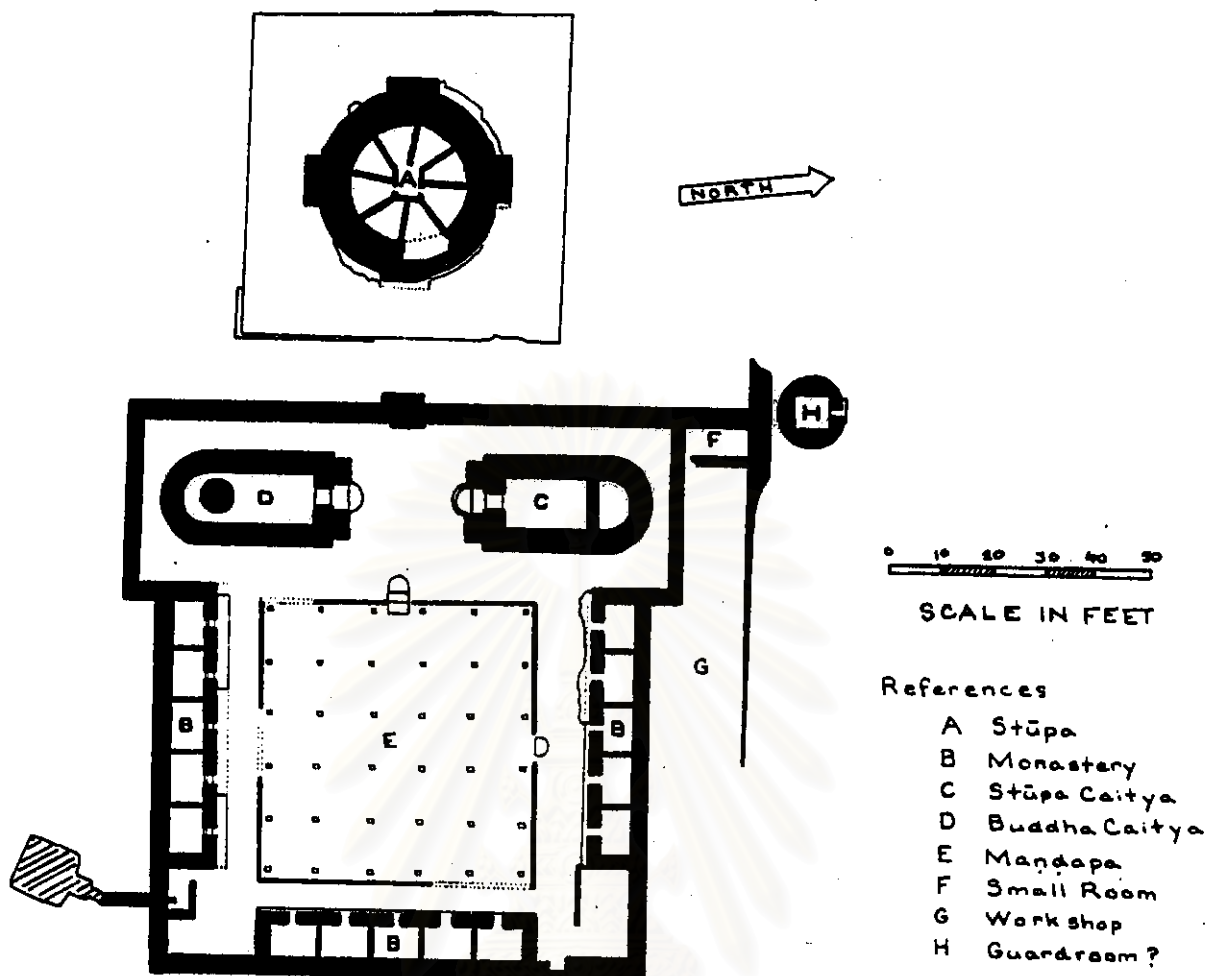
^{๑๙} ฌัญญวาท จันทวิธ, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๖

ภาพลายเส้นที่ ๑ PLAN OF PIPPALA MONASTERY, TAXILA.
 ที่มา : BUDDHIST MONKS AND MONASTERIES OF INDIA.

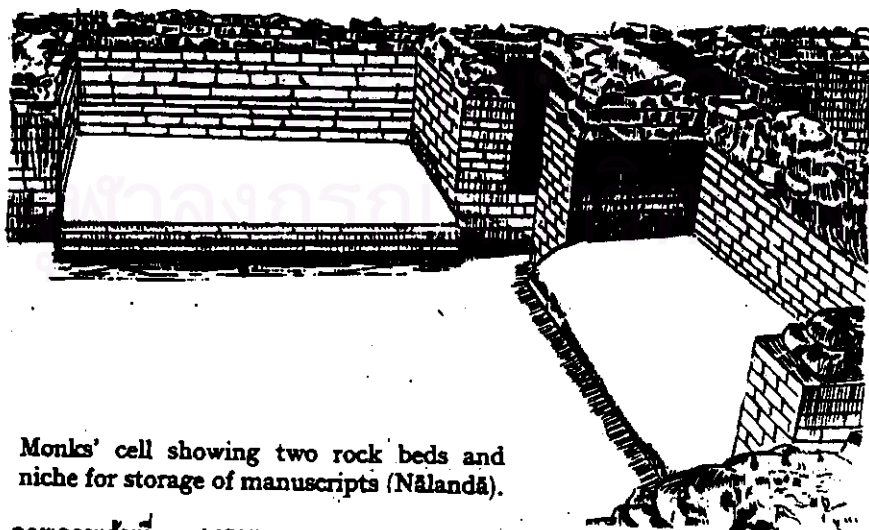

ภาพลายเส้นที่ ๒ PLAN OF MONASTERY 51 AT SANCHI.
 ที่มา : BUDDHIST MONKS AND MONASTERIES OF INDIA.

ภาพลายเส้นที่ ๓ PLAN OF MAHACAITYA AND VIHARA, SITE 6 NAGARJUNAKONDA.

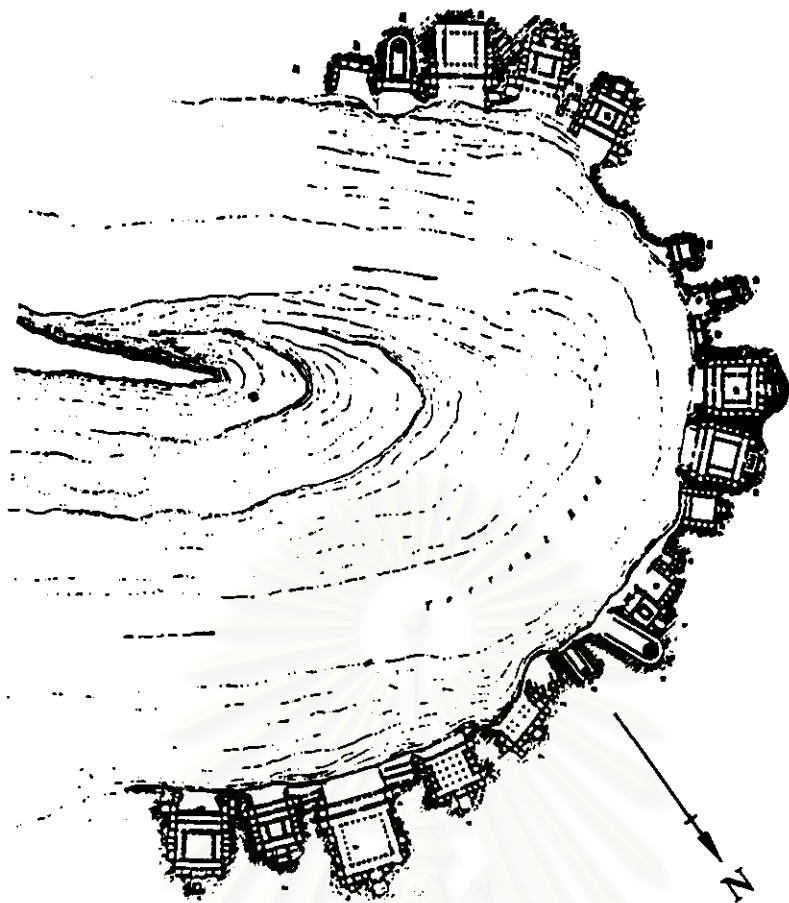
ที่มา : AJANTA แต่งโดย SHEILA L. WEINER.

Monks' cell showing two rock beds and niche for storage of manuscripts (Nālandā).

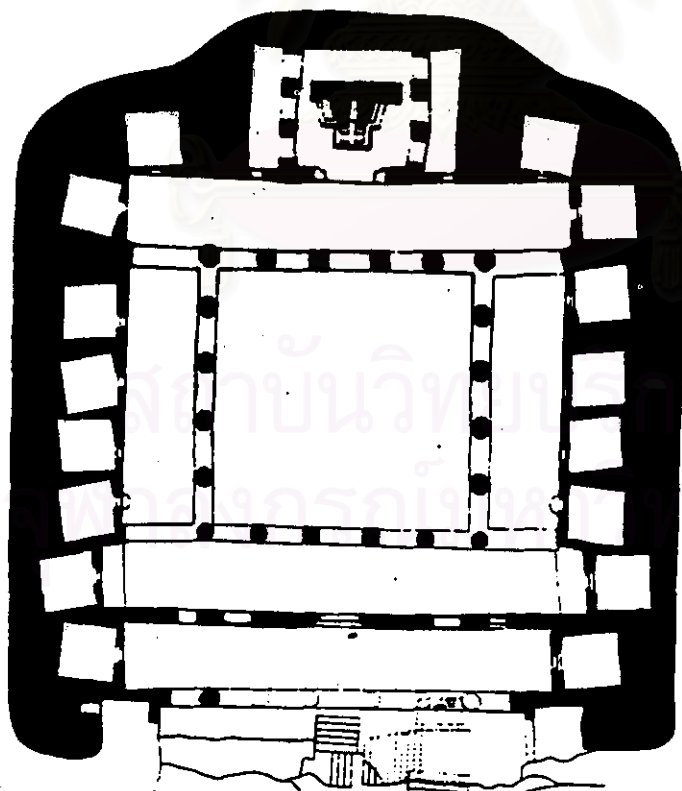
ภาพลายเส้นที่ ๔ MONKS' CELL (NALANDA).

ที่มา : BUDDHIST MONKS AND MONASTERIES OF INDIA.

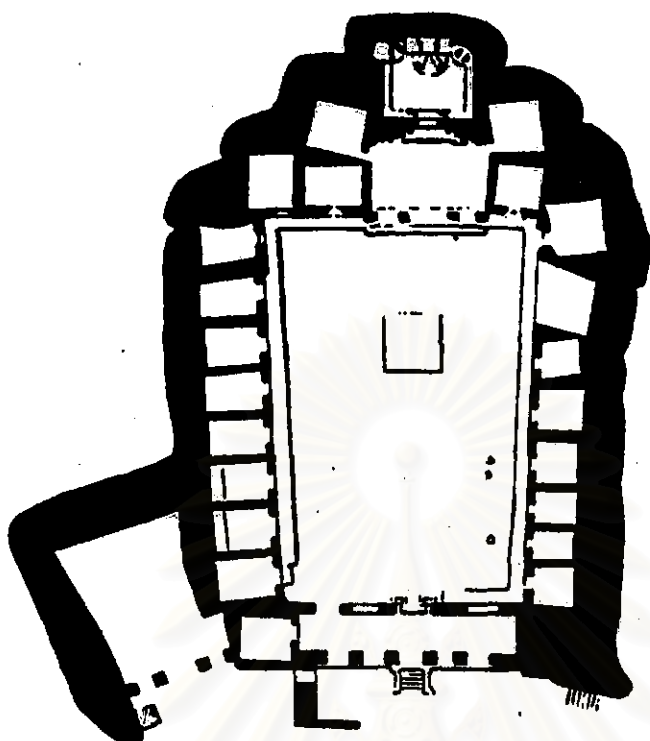
ภาพลายเส้นที่ ๕ GENERAL PLAN OF AJANTA, CAVES.

ที่มา : AJANTA แต่งโดย SHEILA L. WEINER.

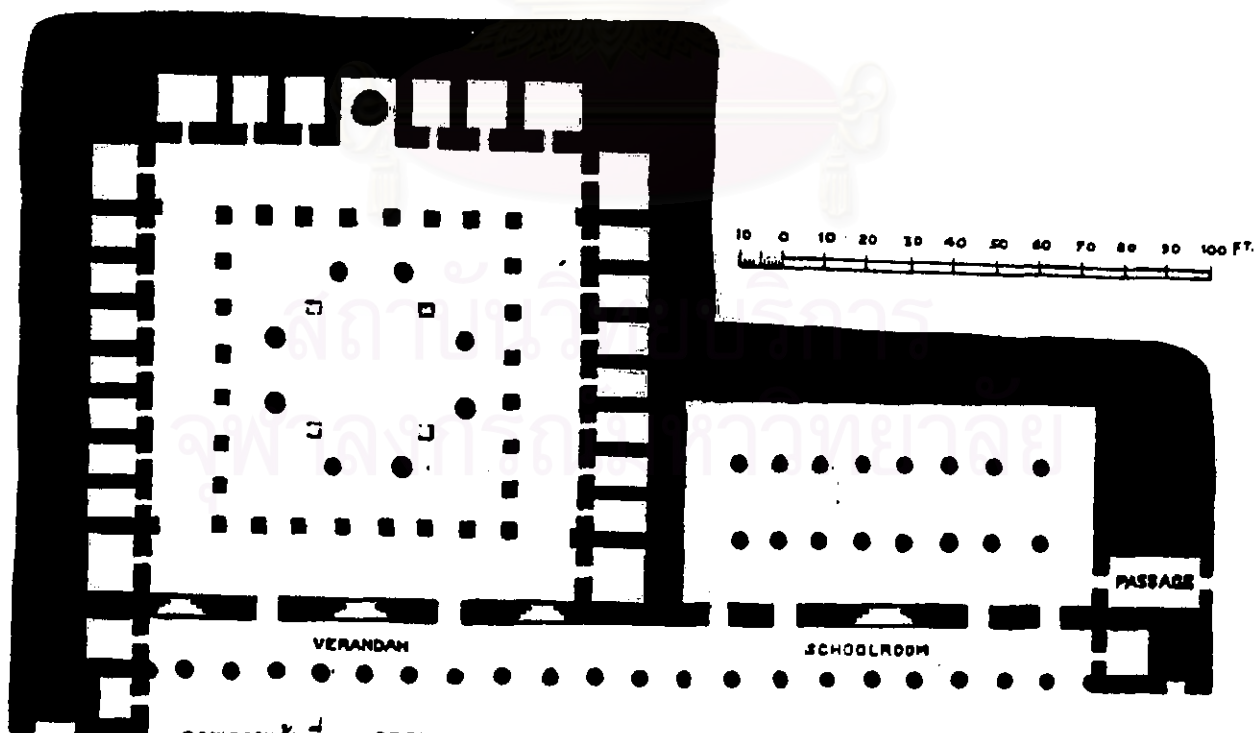
ภาพลายเส้นที่ ๖ GROUND PLAN OF CAVE XVI, AJANTA.

ที่มา : AJANTA แต่งโดย SHEILA L. WEINER.

ภาพลายเส้นที่ ๗ : GROUND PLAN OF SRI YAJNA CAVE, NASIK.

ที่มา : AJANTA แต่งโดย SHEILA L. WEINER

ภาพลายเส้นที่ ๘ : GROUND PLAN OF GREAT VIHARA AT BAGH.

ที่มา : AJANTA แต่งโดย SHEILA L. WEINER.

๒.๓ ภูมิและเสนาสนะในพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทย สมัยทวารวดี

จากการศึกษาถึงภูมิและเสนาสนะที่เป็นสิ่งปลูกสร้างภายในวัดพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยที่หลงเหลือเป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุด คือ พระปฐมเจดีย์ที่สร้างในสมัยทวารวดี ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเสด็จไปตรวจสอดหลักฐาน และกล่าวไว้ว่า

"... ในประเทศสยามนี้ก็มีคล้ายกัน เช่น ที่ลานพระปฐมเจดีย์ ข้าพเจ้าได้ลองให้ขุดเนินดินดูแห่งหนึ่งที่มีถมนขาพระ ก็พบรากห้องปฏิพระสงฆ์แต่โบราณ..."^{๒๐}

และยังได้ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับวัดในสมัยทวารวดีไว้อีกว่า

"...วัดในสมัยทวารวดี คือ เมืองนครปฐมเป็นราชธานีของประเทศสยามนั้นดูเหมือนจะมีแต่พระสถูปเจดีย์เป็นสิ่งสำคัญ บางทีจะมีวิหารสำหรับเป็นที่ประชุมสงฆ์และสัปปุญษด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่โบสถ์หาปรากฏว่ามีไม่ เพราะพระสงฆ์ยังมีน้อย การทำสังฆกรรมไม่ขัดข้องด้วยเขตสีมา ภูมิพระก็ดูเหมือนจะมีแต่ที่วัดพระพุทธเจดีย์ แต่พระสงฆ์ก็มีได้อยู่ประจำวัด ยังถือประเพณีอย่างพุทธสาวก เพียวล่องพระศาสนาไปในที่ต่างๆ เป็นกิจวัตร ไม่อยู่ประจำ ณ ที่แห่งใด..."^{๒๑}

นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ยังได้กล่าวถึงเสนาสนะ อันเป็นสิ่งที่มืออยู่แล้วตามธรรมชาติ คือ ถ้ำ ก็มีเกิดขึ้นในดินแดนประเทศไทยด้วยเช่นกัน คือ ที่ถ้ำเขาญ จ.ราชบุรี ถ้ำคูหาสวรรค์ และถ้ำเขาอกทะลุ จ.พัทลุง เป็นต้น^{๒๒}

สมัยสุโขทัย

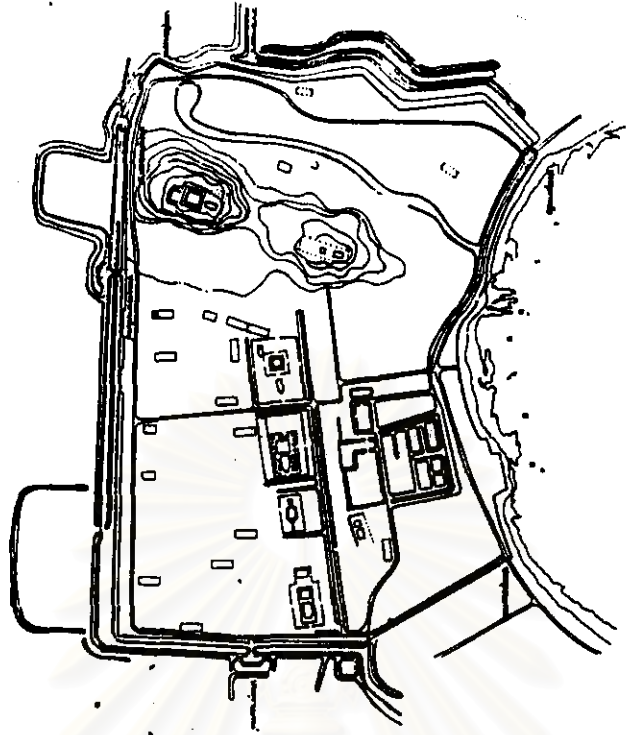
หลักฐานที่มีความชัดเจนที่สุดที่เกี่ยวเนื่องกับภูมิและเสนาสนะในสมัยสุโขทัยนี้ซึ่งสันนิษฐานว่า รับเอาพุทธศาสนาแบบเถรวาท ลังกาวงศ์เข้ามาเมื่อราว พ.ศ.๑๔๐๐ โดยมีการแบ่งออกเป็น วัดคามวาสี ที่อยู่ในเมือง และวัดอรัญวาสี ที่อยู่นอกเมืองทางด้านทิศตะวันตก ซึ่งจากการศึกษาพบว่า วัดต่างๆ เหล่านี้ได้มีการแบ่งแยกพื้นที่ออกเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ที่เมืองศรีสัชนาลัย กลุ่มวัดนางพญา วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ วัดเจดีย์เจ็ดแถว และวัดช้างล้อม ทางทิศขวามือของพระประธาน (ทิศใต้) พบหลักฐานที่สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเขตสังฆาวาส และที่วัดอรัญิก เมืองสุโขทัยพบหลักฐาน คือ ถานพระอยู่บริเวณด้านหลังพระเจดีย์ลึกเข้าไปในป่า

ส่วนเรื่องเกี่ยวกับรูปแบบของภูมิและเสนาสนะ ในสมัยสุโขทัยนี้ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นภูมิไม้ที่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก และได้ถูกทิ้งร้างจนผู้ผ่านไปหมด จนไม่เหลือหลักฐานใดๆ ให้ศึกษา

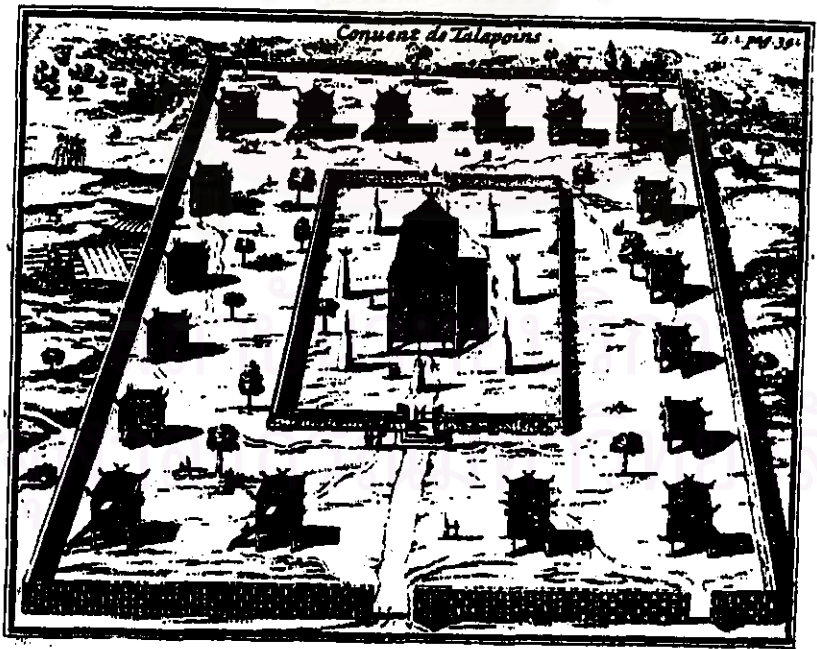
^{๒๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๔), น.๑๕

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖

ภาพลายเส้นที่ ๔ : แผนผังศรีสัชนาลัย สันนิษฐานว่า บริเวณด้านทิศใต้ติดกับกลุ่มวัดข้างตอม
วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ฯ และวัดนางพญาฯ เป็นบริเวณ

ภาพลายเส้นที่ ๑๐ เขตสังฆาวาสสมัยอยุธยา
ที่มา : จดหมายเหตุลาอูแบร์

สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาภายหลังจากที่เสียแก่ข้าศึกครั้งที่๒ เมื่อ พ.ศ.๒๓๑๐ แล้วก็ถูกทำลายและปล่อยให้ทิ้งร้างอยู่เป็นเวลานานพอสมควร สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่หลงเหลืออยู่ก็ผุพังไปตามกาลเวลา หลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎภายในเขตสังฆาวาสจึงไม่มีหลงเหลือให้ศึกษามากนัก จากเอกสารหลักฐานที่บันทึกโดยชาวต่างชาติทำให้ทราบแต่เพียงคร่าวๆถึงลักษณะของกฎและเสนาสนะ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังรุ่งเรืองอยู่ ดังต่อไปนี้

หมอแฌมปเฟอร์ ซึ่งเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ได้บันทึกไว้ว่า

“...ถัดจากโบสถ์ไป ก็เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ เป็นเพียงเรือนเล็กๆ ทางด้านหนึ่งเป็นห้องโถงสาธารณะที่แสดงพระธรรมเทศนา (ศาลาการเปรียญ)...”^{๒๓}

และในบันทึกจดหมายเหตุของ ลา ลูแบร์ที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ราวพ.ศ. ๒๒๓๐ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงกฎและเสนาสนะมีความว่า

“...กฎเหล่านี้เป็นเรือนย่อมๆแยกต่างหากห่างจากกันเป็นหลังๆไป ยกพื้นสูงตั้งอยู่บนตอหม้อ กฎของเจ้าอาวาสก็เป็นแบบเดียวกัน ชั่วแต่ว่ามีขนาดใหญ่กว่า และค่อนข้างจะสูงกว่าหลังอื่นๆ”^{๒๔}

“...มีห้องอยู่ ๒ ห้อง ตั้งอยู่ที่ประตูกฎด้านละห้อง เพื่อต้อนรับภิกษุอาคันตุกะ อันจะพึงมีมาขอพักอาศัย....”^{๒๕}

นอกจากนี้ ราชทูตลังกาที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ในช่วงรัชสมัยพระมหาธรรมราชา ได้พรรณนาถึงกฎสงฆ์วัดมหาธาตุฯ รวมทั้งพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วย ดังนี้

“...นอกกำแพงบริเวณวิหารที่กล่าวมาแล้ว มีธรรมศาลาหลายหลัง ซ้ำด้านตะวันตกเป็นตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (ตัวตำหนักก็ดี) หอเสวยก็ดี ตำหนักที่ทรงแสดงธรรมก็ดี ล้วนสลักลวดลายปิดทอง ที่ในตำหนักหลังหนึ่งผูกเพดานแลม่านปักทอง พื้นปูพรม มีชวดปักดอกไม้ตั้งเรียงรายเป็นแถว เพดานตำหนักแขวนฉัตรกลับ ในตำหนักนี้มีบัลลังก์ตั้ง ๒ ซ้าง บนบัลลังก์นั้นตั้งพัดยศสำหรับตำแหน่ง (สมเด็จพระสังฆราช) ซ้างละเล่ม....”^{๒๖}

“...ในบริเวณรอบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมีกฎภิกษุสามเณรต่อไปเป็นอันมาก มีทั้งที่พักอุบาสิก อุบาสิกา และที่พักของพวกข้าพระ โยมสงฆ์ ซึ่งมาทำการอุปัฏฐากทุกวัน....”^{๒๗}

^{๒๓} น. ณ ปากน้ำ, ความงามและศิลปะในสยามประเทศ. (กรุงเทพฯ : ศูนย์บริการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๙

^{๒๔} ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุการเดินทางของ ลา ลูแบร์. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), หน้า ๕๐๖

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๑

^{๒๖} น. ณ ปากน้ำ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑

จากหลักฐานที่เป็นเอกสารดังกล่าวนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า กฎีเสนาสนะอันเป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ในสมัยอยุธยา นั้น ส่วนใหญ่แล้วคงจะเป็นเรือนเครื่องสับหลังคามุงกระเบื้อง ส่วนกฎีที่มีฐานานุศักดิ์สูงขึ้นไปก็อาจเป็นกฎีตึกหลังคามุงกระเบื้องและมีการประดับตกแต่งที่วิจิตรงดงามกว่ากฎีสงฆ์ทั่วไป ดังตัวอย่างที่ พระตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรค จ.อยุธยา และจากการศึกษาของ น. ณ ปากน้ำ^{๒๔} ที่ว่า

“สำหรับพระอุโบสถ พระวิหาร เท่าที่ข้าพเจ้าสำรวจพบในวัดต่างๆ ของกรุงศรีอยุธยา ล้วนแต่มุงด้วยกระเบื้องลอนดินเผาทั้งสิ้น แต่กฎีสงฆ์หรือบ้านขุนนางมักจะมุงด้วยกระเบื้องเกร็ด ตำหนักเจ้านายคงเป็นกระเบื้องเคลือบลวดหลั่นกันตามฐานันดร...”^{๒๕}

“...เมื่อชาวต่างชาติ ต่างภาษา เข้ามาค้าขายในเมืองไทยและตั้งบ้านเรือนอยู่ก็ได้สร้างบ้านเรือนก่ออิฐถือปูน บางแห่งก็เป็นสองชั้นตามคติของตน เมื่อเป็นตึกก็ต้องมุงหลังคากระเบื้อง แสดงว่าข้อห้ามคงใช้กับสามัญชนที่มีไซ้ขุนนางหรือเศรษฐี มิให้มุงอย่างอื่นนอกจากหญ้าคา ส่วนพ่อค้านายวานิชคงมุงกระเบื้องเหมือนขุนนาง ส่วนปราสาทพระเจ้าแผ่นดินนั้นมุงด้วยตะกั่ว...”^{๒๖}

องค์ประกอบของวัดในสมัยอยุธยา จากการศึกษาหลักฐานทางเอกสารและสำรวจพบว่า ภายในวัดหนึ่งๆ มีองค์ประกอบต่างๆ ดังต่อไปนี้ เขตพุทธาวาส ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์หรือพระปรางค์ เป็นต้น บริเวณเชื่อมต่อระหว่างเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาส ประกอบด้วย ศาลาการเปรียญ และหอพระไตรปิฎก เป็นต้น ส่วนภายในเขตสังฆาวาสประกอบด้วย หอกลองหรือหอระฆัง กฎีสงฆ์ ศาลาฉัน และวัจจกฎี เป็นต้น ระเบียบแบบแผนในการจัดวางองค์ประกอบนี้ ยังคงใช้วิธีการแบ่งเป็นเขต พุทธาวาสกับสังฆาวาสตามอย่างสมัยสุโขทัยอยู่เช่นเดิม

ส่วนในบันทึกการเดินทางของลาซูแบร์ ได้กล่าวไว้ว่า เขตสังฆาวาสนั้นมีระเบียบแบบแผน ดังต่อไปนี้

“...พระวิหารกับอาวาสนั้นกินพื้นที่กว้างใหญ่สี่เหลี่ยมจัตุรัส ล้อมด้วยรั้วไม้ไม้ ตรงกลางพื้นที่นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระวิหาร อันถือว่าเป็นสิ่งที่พึงเคารพนับถือที่สุดในวัดนั้น ตามมุมที่ดินและตามแนวรั้วไม้ไม้นั้นมีกฎีสงฆ์รายรอบราวกับเดินทัพทหาร ลางที่ก็เรียงเป็นสองแถวหรือสามแถว กฎีเหล่านี้เป็นเรือนหลังย่อมๆ แยกต่างหากห่างจากกันเป็นหลังๆ ยกพื้นสูงตั้งอยู่บนตอหม้อกฎีของเจ้าอาวาสก็เป็นแบบเดียวกัน ชั่วแต่มีขนาดใหญ่กว่า และค่อนข้างจะสูงกว่าหลังอื่นๆ เจดีย์นั้นตั้งอยู่ใกล้อุโบสถและรายรอบ พื้นที่ตั้งพระอุโบสถกับเจดีย์นั้น นอกจากจะพูนขึ้นสูงกว่าลานวัดแล้ว ยังล้อมรอบด้วยกำแพง ๔ ด้าน แต่จากกำแพงนี้ไปถึงแนวกฎี ยังมีพื้นที่ว่างกว้าง

^{๒๔} น. ณ ปากน้ำ, ความงามและศิลปะในสยามประเทศ, หน้า ๒๐๔

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔

ขวางเป็นลานวัด กำแพงนี้รางที่ก็เป็นกำแพงเกลี้ยงๆ ใช้ล้อมอาณาบริเวณที่ตั้งพระอุโบสถกับเจดีย์ไว้เท่านั้น แต่ลานที่ตามแนวกำแพงก็สร้างเป็นระเบียบโดยรอบ มุงหลังคารูปเหมือน ภูมิวัดตามสำนักนางชีของเรา และบนฐานที่ยกขึ้นติดกับกำแพงตามแนวพระระเบียบ ขนาดสูงพอเอื้อมมือถึง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรรม เรียงรายอยู่อย่างแน่นขนัด ลางองค์ก็ปิดทอง...."^{๑๐}

ส่วนบริเวณที่พักของอุบาสิกาผู้ถือการปฏิบัติธรรมก็อาศัยอยู่ภายในบริเวณวัดเช่นกัน ดังปรากฏในบันทึกของลาจูนแบร์ ความว่า

"...ความจริงก็ได้มีนางชีอยู่ทุกวัดไป แต่ในวัดที่มีนางชีนั้นภูมิของนางก็ตั้งอยู่ความยาวด้านหนึ่งของแนวรั้วไม้ไผ่ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วนั้น โดยมีได้มีเครื่องกันแยกออกจากหมู่ภูมิของพระภิกษุแต่ประการใด...."^{๑๑}

สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น

ภูมิ และเสนาสนะในสมัยนี้ยังคงยึดถือตามแบบ สมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นส่วนใหญ่ คือเป็นภูมิเครื่องลับหลังคามุงกระเบื้องขนาด ๔-๖ ห้องหน้าต่าง เป็นภูมิที่มีเจตนาสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นภูมิโดยตรง ส่วนที่เป็นเรือน ๓ ห้องหน้าต่าง ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรือนที่ประชาชนรื้อนำมาปลูกถวายวัด^{๑๒}

ส่วนภูมิหรือเสนาสนะของพระที่มีสมณศักดิ์สูงบางหลังเป็นพระตำหนักที่โปรดให้รื้อมาปลูกสร้างถวาย ซึ่งก็อาจมีความสลับซับซ้อนในเรื่องของรูปทรงและการตกแต่งที่ทำขึ้นเป็นพิเศษ ซึ่งจากการศึกษาของ รองศาสตราจารย์ ร.อ. ม.ล.ประทีป มาลากุล พบว่า

"...ภูมิหลังใดเป็นของเจ้าอาวาสจะเน้นให้เด่นอยู่ตรงแกนกลางเกือบทั้งสิ้น และมักประดับหลังคาด้วยช่อฟ้า ใบระกา เช่น ตำหนักเจ้านาย ให้ความสำคัญต่อผู้เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งทรงไว้ซึ่งคุณคุณิหรือทั้งคุณคุณิและสมณศักดิ์ทั้ง ๒ อย่าง"^{๑๓}

ส่วนการจัดวางแผนผังหมู่ภูมินั้น ก็มีอยู่หลายลักษณะ เช่น

"...ส่วนภูมิสูงนั้น อาจแบ่งได้ตั้งแต่แผนผังเป็น ๓ แบบด้วยกัน... แบบแรกเป็นภูมิล้อมรอบหอดฉัน และหอสดมณต์ โดยแผนผังรวมเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ดังเช่น แผนผัง วัดคงคารามฯ แบบที่สอง เป็นภูมิล้อมรอบหอดฉัน และหอสดมณต์ โดยแผนผังรวมดูเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น วัดธรรมิกราชฯ แบบที่สาม เป็นแบบภูมิล้อมรอบหอดฉัน และหอสดมณต์แต่เรียงไปตามยาวทาง

^{๑๐} ลาจูนแบร์, ๑๐๗หมายเหตุ การเดินทางของลาจูนแบร์, หน้า ๕๐๕

^{๑๑} ลาจูนแบร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘

^{๑๒} กุทัย ใจจงรัก, รัตนไทยเดิม, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน ฉกษณภิกษุคท นางละมัย โจรนเสถียร, หน้า ๒๔-๒๖

^{๑๓} ประทีป มาลากุล, ทัศนภาพบ้านของชนไทยในภาคกลาง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ส่วนระเบียบการจัดวางผังบริเวณวัด การจัดหมู่กุฏิ การจัดผังพื้นที่กุฏิ รูปทรงของกุฏิที่อิฐ
ถือปูน และประเภทของกุฏิที่อิฐถือปูน นั้นก็ได้มีพัฒนาการในแบบใหม่ๆ ขึ้นเป็นอันมาก ซึ่งจะได้
กล่าวอย่างละเอียดในบทที่ ๕ เรื่อง การศึกษากุฏิที่อิฐถือปูนและบทที่ ๖ เรื่อง การวิเคราะห์ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย